

ПРОСТІР РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ В КРИМУ

**Галина Олександрівна Галух,
Наталія Степанівна Сахнова,
Олександра Борисівна Швець**

Проведено исследование одного из нетрадиционных направлений развития туризма в Крыму – религиозного. Анализируются факторы, способствующие становлению экскурсионного и паломнического направлений религиозного туризма. Выявлены проблемы рационального использования материальной и сакральной составляющих ресурсного потенциала религиозного туризма в Крыму.

Проведено дослідження одного із нетрадиційних напрямків розвитку туризму в Криму – релігійного. Аналізуються чинники, які створюють умови для становлення екскурсійного та паломницького напрямків релігійного туризму. Висвітлюються проблеми раціонального використання матеріальної та сакральної складових ресурсного потенціалу туризму в Криму.

The research of one of the non-traditional tourism development in the Crimea, namely the religious one, is conducted. The factors allowing for the religious tourism excursion and pilgrimage directions' formation are analyzed. The problems of rational usage of the material and sacral components of the Crimea's religious tourism resources potential are revealed.

Сучасне суспільство шукає нові духовні орієнтири. В цих пошуках воно звертається до багатовікового досвіду Церкви. Своім духовним та матеріальним потенціалом Церков продовжує впливати на те, що становить сутність багатьох суспільних процесів. Одним з таких процесів можна вважати рекреаційний. В цьому суспільному явищі чільне місце починає надаватися нетрадиційним формам організації відпочинку. Серед нових форм рекреації – релігійний туризм. Його поживлення пояснюється, з одного боку, зміною соціокультурних стереотипів мислення – від атеїзму до масової релігійності, а, з другого боку, безпосереднім впливом духовного потенціалу культових об'єктів, який довгий час розкривався лише як пізнавальний, а не сакральний.

Традиційно релігійні пам'ятники використовувались лише як екскурсійні об'єкти. Зараз відвідування культових споруд набувають риси паломництва. При цьому, значно поширився круг об'єктів релігійного паломництва. До матеріальних ресурсів релігійного туризму увійшли не лише культові споруди, але й святі джерела, дерева, скелі, тобто об'єкти природничого походження.

Крим має унікальні передумови щодо розвитку релігійного туризму і екскурсійного, і паломницького напрямів. Це зумовлено унікальною для України конфесійною мозаїчністю півострова. За матеріалами Комітету по справам релігії АРК, на початок 2002 року в Криму було офіційно зареєстровано 48 конфесій. На відміну від інших регіонів СНД, відзначивших тисячоліття хрещення Русі, Крим має двохтисячолітній виток Християнства. Ще наприкінці I – початку II ст. н. е. в регіоні існувало 75 християнських храмів. В Інкермані святий Клімент, третій Єпископ римський, щоденно хрестив близько п'ятисот чоловік [2]. В античному Херсонесі у 988 році прийняв християнство князь Володимир, завдяки якому ця релігія розповсюдилась по Давній Русі.

Сьогодні загальна кількість християнських культових споруд в Криму, включно монастирі, печерні міста та храми, складає 404 одиниці. Серед них 93, 6% становлять православні храми та монастирі, 4,2% - споруди вірмено-григоріанської церкви, 2,2% - об'єкти культу католиків, протестантів та баптистів.

Поширенню релігійного туризму в Криму сприяє не лише потенційно високе різноманіття культових споруд християнства, але й те, що на кримському підґрунті широко розповсюджена культура ісламу, реанімується караїзм та нетрадиційний іудаїзм в обличчі кримчакської релігійної спільноти.

За матеріалами Комітету по справам релігії АРК, з 1989 по 2002 роки із 80 культових споруд, які з'явилися на півострові за цей термін, 41 складала мечеть. На початок 2001 року забезпеченість культовими спорудами кримських мусульман становила 47,4% проти 53,0% в православному середовищі. Тобто матеріальна складова релігійності в Криму приблизно однакова у мусульман і православних християн. Інша справа в тому, що більшість мусульманських споруд (за винятком загальновідомого ханського дворцового комплексу в Бахчисараї) є новосбудованими, тобто потенційно маловідомими широкому загалу. Невиключно, що саме цей чинник має вплив на зовнішню зорієнтованість мусульманського паломництва до країн Близького Сходу та Турції у порівнянні з відвідуванням ісламських культових споруд, розташованих у Криму.

Матеріальний потенціал релігійного туризму в Криму пропонуємо розглядати як сукупність культових об'єктів пізнавального, паломницького та природничо-сакрального змісту.

До об'єктів пізнавального змісту відносимо релігійні пам'ятники антропогенного походження, що використовуються як екскурсійні. До складу таких пам'ятників треба віднести діючі храми, які мають історичну або архітектурну унікальність. Православна церква Криму має в своєму складі найбільшу чисельність таких унікальних споруд.

Зазначимо, що найбільш насичена християнськими пам'ятниками територія Севастопольської міської Ради. Тут потенційно цікавими для релігійного туризму можуть бути і античні і сучасні храмові споруди. Наявність поблизу Севастополя храмів античного віку пов'язана з історією проникнення християнства в Крим, який у першому столітті н. е. був віддаленою провінцією Римської імперії. Сюди відсилалися первісні християни, які активно вели проповідницьку діяльність. Вже наприкінці першого століття н. е., за свідченням Клімента Римського, у Херсонесі налічувалося приблизно дві тисячі християн, які побудували багато храмів [6]. Деякі з цих храмів у руйнованому вигляді збереглися до наших часів і сконцентровані на території Херсонеського заповідника.

Саме у м. Севастополі також переважають православні храми, яких 13. Всі вони діючі. Така велика кількість храмів пов'язана з військово-історичним минулим міста. Серед цих храмових споруд найбільш перспективним для релігійного туризму вважається Собор Св. Володимира, зведений в пам'ять оборони Севастополя 1854-1855 рр. Цей храм є місцем упокоєння чотирьох адміралів: Лазарева, Корнилова, Нахімова та Істоміна. Собор є зразком російського зодчества та живопису і побудован за проектом академіка архітектури А.А. Авдеева.

Окрім території Севастопольської міської Ради перспективними щодо розвитку релігійного туризму пізнавального змісту є храмові споруди Алуштинської та Ялтинської місцевих Рад, що пов'язано з традиційно густим розселенням тут православного населення з початку 19 століття.

У архітектурному аспекті на території зазначених місцевих рад виділяється Собор Св. Олександра Невського у м. Ялті, побудований у 1980 р. за проектом архітектора Н.П. Краснова. Зовнішній вигляд цього храму має давньоруський стиль й нагадує Собор Василя Блаженого у Москві. Своєрідним пам'ятником церковної архітектури є храм колишнього власника Фороса А.Г. Кузнецова за проектом академіка Н.М. Чагіна. Церква розташована на великій скелі і дуже гармонійно вписана в довкілля.

За конфесійною належністю храмів відрізняється територія південно-східного Криму. Так, на землях Феодосійської міської Ради з 14 християнських храмів 9 – вірмено-григоріанських. Серед цих храмів виділяється церква Іоана Богослова у м. Феодосії, датована першою половиною 14 ст., та церква Сергія (Саркіса) – найбільш давній із дотриманих вірменських пам'ятників в Криму, побудований ще до приходу генуезців.

Головний храм Кримської Єпархії знаходиться у м. Сімферополі і має назву Свято-Троїцький кафедральний собор. На його території довгий час було розташоване Єпархіальне управління. Собор збудований у 1882 р. і зараз є місцем упокоєння святих мощей одного з відомих не лише в Криму православних праведників – Св. Луки (Войно-Ясинецького).

Всі перелічені вище храми поєднують не лише риси матеріального потенціалу Православної Церкви в Криму, але і його духовну складову. Тут правлять Службу Божу вищі ієрархи Крима, ці споруди намолені тисячами віруючих, в цих храмах завжди є місце для просвітницької та милосердної діяльності.

Серед культових споруд паломницького змісту найбільш цікавими в Криму є монастирі. Зараз на півострові 9 діючих монастирів, серед яких 8 конфесійно належать до православної і 1 – до вірмено-григоріанської церкви. При цьому серед православних діючих монастирів два жіночих: Свято-Троїце Параскевський, заснований у 1864 р. архієпископом Олексієм неподалік с. Тополівки (раніше Топли) Білогірського району та Свято-Георгієвський Катерлезький монастир, заснований наприкінці 18 ст. поблизу м. Керч.

Серед діючих монастирів Криму найбільш давнім вважається православний Свято-Георгієвський монастир, який побудовано у 891 році на місці язичеської каплиці поблизу сучасної Балаклави. На випадок 1000-річчя від дня його заснування були проведені реставраційні роботи і зараз монастир знов став цілющим місцем для людських душ.

Поблизу Бахчисарая розташований монастир в ім'я Успенія Пресвятої Богородиці, створений у 8-9 ст. Його історія тісно пов'язана з функціонуванням столиці ханів. Після приєднання Криму до Росії монастир втратив свою значущість. Він був реставрований і 1850 р. архієпископом Інокентієм. У 1993 р. на його місці було побудовано чоловічий монастир.

На території Бахчисарайського району розташовані своєрідні пам'ятники, які отримали назву "печерні міста". Більшість з них мають залишки християнських культових споруд, в тому числі і монастирських. Існує гіпотеза щодо створення цих міст біженцями з Візантії, де у 8-9 ст. держава проводила наступ на монастирські володіння з метою зламу економічної могутності церкви [1]. Вище означені монастирські та інші культові споруди існували на плато Тепе-Кермен, Ескі-Кермен, Мангуп. Паломницькі подорожі до монастиря Успенія Пресвятої Богородиці є сенс об'єднувати з відвідуванням цих місць.

Найбільше відомим серед віруючих Криму вважався монастир Св. Косми і Даміана, розташований біля західної частини гірського масиву Чатир-Даг у верхів'ї ріки Альма поблизу

цілющого джерела Савлих-Су (Здорова вода). Монастир був побудований у 1857 р. Відвідування монастиря викликає труднощі, тому що він знаходиться у межах Кримського державного заповідника. Паломництво до нього відбувається між тим щороку – 14 липня – у день пам'яті братів – монахів Косьми та Даміана.

Зазначимо, що жіночий Свято-Троїце Параскевський монастир також був заснований поблизу цілющого джерела Св. Параскеви (Чокрак-Саликсу або Джерело живої води). Паломництво до нього відбувається щороку 26 липня – в день Св. Параскеви. “В обители и в ее окрестностях постоянно рассказывают о чудесных исцелениях при Топловском источнике, не только в прежние времена, но и даже теперь, в наш век сомнения и безверья к чудесным проявлениям силы и милости Божьей”, - зазначає одне із видань кінця XIX ст. [7].

Традиція побудови монастирів поблизу цілющих джерел пов'язана в Криму з обожнюванням деяких природничих об'єктів дохристиянським, а далі і християнським та іншеконфесіональним населенням півострову. Ця традиція дає змогу виділяти серед ресурсів релігійного туризму - природничо-сакральні. На відміну від ресурсів пізнавального та паломницького змісту, природничо-сакральні ресурси релігійного туризму в Криму широко не використовуються туристичним бізнесом. Це додає їм первісного недоторканого характеру.

Серед ресурсів природничо-сакрального змісту можна виділити сакралізовані джерела, скелі, гори, дерева. На картах гірського Криму зустрічається велика кількість джерел, грецькі назви яких є своєрідним свідомством їх минулої належності до монастирів, побудованих біля “святої води”. Такими є гідроніми Ай-Олексій (Св. Олексій), Ай-Андрит (Св. Андрій), Ай-Настасія (Св. Настасія), Ай-Ян-Петрі (Св. Іоан і Св. Петро) поблизу с. Генеральське, що неподалік від Алушти; Ай-Йорі (Св. Георгій) над с. Ізобільне; Ай-Лія (Св. Ілля) поблизу с. Малий Маяк; Ай-Констанді (Св. Константин) в с. Лучисте; Ай-Ян (Св. Іоан) поблизу Лівадії і т. і. [3].

Вода деяких із перелічених вище джерел накопичувалась в підземній галереї, а над ними будувався храм. Таким чином, джерело мало змогу з'явитись на поверхні прямо під вітарем (джерела Ай-Лія, Ай-Андрит, Ай-Ян і т. і.). Каптажі тих джерел, які розташовувались на деякому віддаленні від монастиря, мали яку-небудь християнську символіку. Найчастіше каптаж був стилізований під невеличку грецьку каплицю. Такі каптажі-каплички збереглись на Південному узбережжі Криму в селищах Генеральське, Запрудне (джерело Ай-Фомі).

Одним з найшановніших в Криму було джерело Ай-Андрій (Св. Андрій) або по-кримськотатарському “водоспад Святого Андрія”, “монастир Ендрю”. Це джерело розташоване там, де по легенді в I ст. н. е. проповідував християнство Св. Андрій Первозваний. Його молитвою виникло це джерело і біля нього багато мешканців Таврики прийняли християнську віру. В середні віки над джерелом була Церква Св. Андрія, руїни якої збереглись до нашого часу. Зараз джерело Ай-Андрит – святе місце для православних кримчан. В 2000 році до джерела був хресний хід і вода в ньому знову освячена, а над руїнами церкви Св. Андрія встановлена дерев'яний хрест.

Окрім святих джерел, православні мешканці Таврики - Криму завжди шанували гори, скелі, печери, дерева. В середньовіччі в Кримських горах були десятки невеликих християнських храмів чи монастирів, розташованих на верхів'ях гір або скель.

Верхів'я, на яких розташовувались храми або монастирі переходили у власність Церкви і шанувались мешканцями комплексно: гора-храм, або гора-монастир. Ім'я святого, якому присвячувався храм або монастир, часто-густо переходило на довколишні гори чи скелі, становлячись ім'ям цих гір або скель. Підтверджують це ороніми, що збереглись до сьогодні: Ай-Петрі (на верхів'ї існував храм Св. Петра), гора Ай-Тодор у с. Малий Маяк та однойменний мис в Гапрі; скеля Св. Іллі, гора Ай-Даніль (Св. Данило), мис Айя (Святий на схід від Севастополя), гора Сотира (Спаситель у гірському масиві Бойка) та багато інших [4].

Практично біля кожного святого джерела росло одно або декілька дерев, які теж мали статус святості. Одне із таких своєрідних дерев збереглося біля святого джерела в “печерному місті” Качі-Кальєн. Тут в “Четвертому (Церковному) гроті” знаходиться джерело Св. Настасії. Якимось чудом в тріщині вапнякової скелі поблизу джерела досталась кісточка черешні, на яку вивішують клаптики матерії паломники з надією на чудодійність і силу святого джерела й дерева. Спомини про цю черешню дослідники знаходять в красномовчій літературі кінця 19 ст. [5].

Потенціал релігійного туризму в Криму – неослабний. Але нам здається, що найбільш перспективними щодо розвитку цієї галузі відпочинку є Бахчисарайський район, а також території Севастопольської, Алуштинської, Ялтинської та Феодосійської міських Рад. Ці регіони зосередили більш 60% культових споруд Криму, причому більшість з них – православні.

Використання пам'яток культури з рекреаційною метою пов'язано в Криму із рішенням проблеми якісно нового підходу до подання матеріалу сакрального змісту. В цьому випадку недостатньо лише показувати святині, ними треба проникнутись. Ця проблема може вирішуватись просвітницькою роботою з туристичними фірмами. На кримському ринку туристичних послуг виділились дві фірми, які займаються організацією поїздок по святих місцях. Такі подорожі організовує також Покровське православне чоловіче братство. Одна з програм Кримського Республіканського Центру Соціальних Служб також спрямована на виховання школярів та молоді

через поїздки по святиням Криму. Просвітницька робота ведеться серед молоді, що відвідує православні воскресні школи. Але все це потребує координаційного центру, якого Крим поки що не має.

Не має сенсу очікувати великих доходів від релігійного туризму. Це такий засіб відпочинку, що має право бути пов'язаним із річним циклом релігійних свят, а екскурсійне навантаження на культові споруди повинно бути меншим у порівнянні із іншими пам'ятними місцями. На наш погляд, екскурсійна (паломницька) група повинна складатися на більш ніж з 10-12 чоловік, а часовий інтервал між групами повинен бути таким, щоб уникнути візуальних контактів між паломниками, що дозволить створити емоційний настрій відповідно місцю.

При проведенні довгих паломницьких подорожей треба включати для відвідування пам'ятники, яким необхідне відновлення, що дасть можливість отримати відрахування від екскурсійних організацій, які потрібні для реставрації храмів.

І найголовніше. Релігійний туризм не приживається там, де є конфесійна конфліктність. Відомо, що Українська Православна Церква не є єдиною. З цим пов'язана неурегульованість багатьох майнових справ Церкви, що позначається на можливості відвідування тих чи інших святинь Православ'я. Періодично у Криму погіршуються взаємовідносини християн і мусульман (згадайте "хрестоповал" в східному Криму в 1999-2000 р., а також вихід перед цими подіями Духовного управління мусульман Криму із Міжконфесійної ради "Мир – дар Божий"). Конфесійний конфлікт між християнами і мусульманами Криму – це шлях, який перетне майбутнє не лише релігійному, але й традиційному туризму в Криму.

Література:

1. Герцен А.Г., Махнева О.А. Пещерные города Крыма. Путеводитель. – Симферополь: Таврия, 1989. – 104 с.
2. Малиборский В.А. Религия // Крым: настоящее и будущее. – Симферополь: Таврия, 1995. – С. 315-318.
3. Коваленко И. «Священные источники» Крыма// Природа. - № 3-4. – 2000. – С. 15-16.
4. Коваленко И. Святые горы Тавриды // Таврические ведомости. – 17 ноября 2000 г.
5. Коваленко И. «Священные деревья» // Таврические ведомости. – 27 апреля 2001 г.
6. Крым христианский/ Сост. Глушак А.С., Антонова И.А. и др. – Севастополь, 1996. – 147 с.
7. Описание Топловского женского общежитейского монастыря Св. преподобомученицы Параскевы в Крыму. – М., 1885. – С. 20-21.